

CLIENTELA: ŽODŽIO IR REIŠKINIO EVOLIUCIJA**Aleksandra Teresė Veličkienė ***

Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto Kalbos kultūros katedra
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
Telefonas 2740 618
Elektroninis paštas kkk@mruni.eu

Pateikta 2007 m. kovo 26 d., parengta spausdinti 2007 m. balandžio 27 d.

Santrauka. Gana daug lotyniškų žodžių – dabartinių teisės ir politikos terminų – senovės Romoje reiškė ne tą patį, ką jie reiškia dabar. Per daugelį amžių jų reikšmės kito, atsirado naujų jų vartojimo sričių. Vieni iš įdomiausių šia prasme žodžių yra *cliens* ir *patronus* (klientas ir patronas). Ankstyvojoje Romos Respublikoje tai buvo taurius, beveik šventus šeimos ryšius įkūnijusios sąvokos. Tie ryšiai, nors ir nevisapusiškai, bet teisiškai buvo reguliuojami ir grindė socialinę, politinę bei privačią savitarpio pagalbą. Tačiau Respublikos pabaigos ir ankstyvosios Imperijos laikotarpiu, ypač miestuose ir pačioje Romoje, *cliens* dažniausiai tampa varganu, pažemintu ir išjuokiamu, tiesa, asmeniškai laisvu, žmogumi. Žinoma, ir dabar klientus su patronais siejo tam tikri įsipareigojimai, tačiau romėnų poetas Marcialis (jis ir pats klientavo) matė, jog naujoji klientų karta dažnai tebuvo tik pataikūnų minia, triukšmingai plojanti patronui forume, kantriai klausanti jo nevykusių eilėraščių garsaus skaitymo, laukianti jo dovanėlių ir niekingos sportulos (maisto daavinio ar šiek tiek pinigų). Toks reiškinys galėjo atsirasti todėl, kad to laikotarpio (I–II a.) Romoje nedaugelio rankose susikaupė didžiuliai turtai, smuko moralė, karų metu atsirado gausybė vergų, kurie atlikdavo visus juodus darbus, o laisviesiems piliečiam atrodė gėdinga užsiimti prekyba, dirbti mažose auksakalių ar skalbėjų dirbtuvėlėse, tvarkyti miesto gatves. Šiose srityse ryžtingai ir noriai darbavosi buvę vergai – atleistiniai, dažnai padarydavę karjerą ir praturtėdavę, o laisvieji piliečiai, neretai anksčiau buvę aukšti pareigūnai, tačiau kažkodėl nuskurdę, nuolankiai klausėsi įžūlių patronų įžeidimų ir skubėdavo per lietu bei purvą anksti rytą pasveikinti savo „valdovo“.

Šio straipsnelio tikslas – atkreipti teisės ir politikos mokslais besidominciujų dėmesį, kad nemažas skaičius lotyniškos kilmės šių sričių žodžių – terminų, bėgant amžiams, ėmė reikšti visai ne tą patį, ką reiškė senovės Romoje, kai lotynų kalba buvo romėnų tautos šnekamoji kalba. Tai galėtų pagilinti minėtų mokslų žinias, apibrėžti tų terminų vartojimo ribas, skatinti lingvistinio-sociologinio tyrinėjimo poreikį.

Pagrindinės sąvokos: diktatorius, imperatorius, provokacija, parasitai, klientas, patronas, sportula.

IVADAS

Kai dabar sakome „diktatorius“, suprantame: valstybės vadovas, turintis absoliučią valdžią, arba šiaip jau prieštaravimų nepakenčiantis valdingas asmuo. Tačiau senovės Romoje šis žodis reiškė pareigūno, kuriam senatas, susiklosčius grėsmingoms valstybei aplinkybėms, suteikdavo laikiną (ne ilgiau kaip 6 mėnesiams) neribotą valdžią. Lotynų kalbos žodynuose užfiksuoti Cezario, Cicerono, Livijaus vartoti žodžių junginiai *dictatorem dicere, d. creare, d. legere, d. facere*. Visais atvejais jie

reiškia: išrinkti, paskelbti, paskirti diktatorių. Vadinasi, nė viena iš dabartinių šio žodžio reikšmių čia netinka. Žodžiu *dictator* senovės Romoje buvo vadinamas ir asmuo, kuris, nesant konsulų, senato buvo paskiriamas vykdyti atskiras funkcijas, pvz., *dictator ludorum faciendorum* – žaidynių organizavimo vadovas. Hermano Dessau (toliau bus žymima Dess.) surinktuose istoriniuose įrašuose „*Inscriptiones Latinae selectae*“ skaitome: *Quintus Fabius Maximus, Quinti filius, Maximus, dictator bis, consul quinquies etc.* (Kvintus Fabijus Maksimalas, Kvinto sūnus, dukart diktatorius, penkis kartus konsulas ir t. t.) (Dess. 56). Arba toks įrašas: *Gaio Iulio Cesario, imperatori, dictatori iterum etc.* (Gajui Julijui Cezariui, imperatoriui, dukart diktatoriui ir t. t.) (Dess.

* Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto Kalbos kultūros katedros docentė.

70). Dar toliau: *Manius Valerius Máximus, Volusi filius, Máximus, dictator, augur. Prius quam ullum magistratum géreret, dictator dictus est etc.* (Manijus Valerijus Máksimas, Volūso sūnus, diktatorius, auguras. Diktatoriumi buvo paskelbtas ligi to, kol ėjo kokias nors pareigas ir t. t.) (Dess. 50). Iš šių ir kitų įrašų matome, kad diktatoriumi romėnas galėjo būti ne vieną kartą ir kad tai buvo garbingos teisiškai reguliuojamos pareigos.

Panašiai pakito ir žodžio *imperator* vartoseną. Viduramžiais ir vėliau Europoje tai buvo monarchinių valstybių valdovo titulas. Senovės Romoje jau nuo karalių epochos (VIII–V a. pr. Kr.) taip buvo vadinamas vyriausiasis karo vadas arba nugalėtojas mūšyje. Tiesa, imperatoriumi vadintas ir šeimos galva (*imperator familiae*), vadovas, pvz., *imperator hístricus* (aktorių cecho vadovas), gyvenimo valdovas (*imperator vitae*). Svetonijus ir Plinijus Vyresnysis yra paliudiję ir artimą mūsų supratimui šio žodžio reikšmę. O dabar žvilgtelkime į tą patį Dessau šaltinį: 1. *Lucius Munatius, Lucii filius, Lucii népos, plancus, consul, censor, imperator íterum etc.* (Lucijus Munacijus Plankas, Lucijaus sūnus, Lucijaus anūkas, konsulas, cenzorius, dukart imperatorius ir t. t.) (Dess. 886). 2. *Tiberius Claudius, Drusi filius, Caesar Augustus Germanicus, pontifex maximus, imperator 11 etc.* (Tiberijus Klaudijus Cezaris Augustas Germanikas, Druzo sūnus, aukščiausiasis pontifikas, vienuolika kartų imperatorius ir t. t.) (Dess. 209). Daugybė epigrafikos pavyzdžių patvirtina, kad Romos valstybėje nuo karalių epochos iki Imperijos laikotarpio pabaigos žodis *imperator* dažniausiai reiškė karo vado titulą.

Įdomi yra ir daugybė kitų lotyniškų žodžių – terminų reikšmių evoliucija. Štai *provocatio* reiškė piliečio apeliaciją į Tautos susirinkimą prieš magistrato nuosprendį. Tad *provocatio ad populum* buvo suprantamas kaip politinis protestas prieš valstybės pareigūno įgaliojimų viršijimą. Tokią piliečių teisę reglamentavo daugybė *leges de provocatióne*. Mūsų laikais žodis *provokacija* turi ryškiai neigiamą atspalvį ir reiškia asmenų, organizacijų ar šalių kurstymą sukelti kokius nors kursytojams norimus veiksmus arba partijos ir kt. agento, prasiskverbusio į kurią nors organizaciją, kenkėjišką veiklą. Kodėl taip atsitiko? Matyt, todėl, kad jau senovės Romoje žodis *provocáre* turėjo ir šalutinę reikšmę: *provocáre áliquem ad pugnám* – mesti iššūkį, iškviesti į kovą (Ciceronas), *áliquem iniúria provocáre* – erzinti (Tacitas) ir t. t.

Imunitetas (lot. *immúnitas*, kilmininko linksnis *immunitátis*) nuo Viduramžių Europoje reiškė stambiųjų žemvaldžių privilegijas, vėliau – kai kurių bendrųjų įstatymų netaikymą ypatingą padėtį valstybėje užimantiems pareigūnams (diplomatams, parlamentų nariams ir kt.), pvz., mūsų šalyje, turėdami imunitetą, Seimo nariai ar teisėjai negali būti išduoti represiniams organams be paties Seimo leidimo. Senovės Romoje žodis *munus* (pareiga, tarnyba, postas, uždavinytis, malonė, dovana ir pan.) tapo kito žodžio *immúnitas* pamatu. *Immúnitas* teisinis turinys buvo: atleidimas nuo mokesčių arba visuomeninių prievolių, pvz., žynių arba vyresnių nei 45 metai vyrų atleidimas nuo karo tarnybos. Vadinasi, tai

buvo privilegija atskiriems asmenims ar socialiniams sluoksniams suteikiama Senato, o Imperijos metais – imperatoriams.

O dabar daug atidžiau ir plačiau pažvelkime į žodžių *cliens* ir *patronus* (klientas ir patronas) reikšmių evoliuciją, juolab turėdami galimybę pasitelkti tokių puikų istorinį-literatūrinį šaltinį kaip Lietuvoje beveik netyrinėtą romėnų poeto, epigramų autoriaus, Marko Valerijaus Marcialio kūrybą.

1. ANKSTYVOJI CLIENTELA

Lotyniškas žodis *cliens* (kilmininkas – *clientis*) reiškė laisvą asmenį, tam tikra prasme priklausomą nuo kito (*cliens* bendrašaknis su *clivus* – nuolaidus, pasvires), pvz., įtakingesnio ar turtingesnio žmogaus, vadinamo *patrōnus*, kuris tą *cliens* globodavo. Tokia prasme šį žodį vartojo Katonas Vyresnysis, Livijus, Horacijus, Ciceronas ir kiti antikos autoriai. Kaip žinoma, dabartinė šio žodžio reikšmė – nuolatinis arba atsitiktinis lankytojas, pirkėjas, užsakytojas, asmuo, besinaudojantis notaro, advokato ar kt. patarnavimais. Terminas *clientela* (klientelė) reiškė visus kurio nors patrono klientus arba šį specifinį Romos piliečių santykių būdą: *esse in alicuius clientela* – būti kieno nors klientu: *sub clientela Musārum* – globojant mūzoms.

Negalima tiksliai pasakyti, kada Romoje atsirado *clientela*, tačiau kai kurie romėnų istorikai (pvz., Titas Livijus) manė, jog ji buvusi jau Romulo, pirmojo karaliaus laikais. Tradicinė romėnų moralė toleravo globos ir tarnavimo santykius tarp įtakingo ir mažo žmogaus. Iš teisinės literatūros yra žinoma, kad buvo bent jau keturi klientų šaltiniai: 1. laisvieji plebėjai, iš kurios nors patricijų giminės gaudavę *precarium* – laikinam naudojimui skirtą žemės sklypą (*precarium est, quid precibus petenti utendum conceditur*) ir už tai patekdavę į jų globą; 2. atvykę į Romą svetimšaliai, kuriuos globojo patricijų šeima; 3. Respublikos laikotarpio pabaigoje klientais buvo daugiausia miestuose gyvenę neturtingi piliečiai, kuriuos turtingesnieji šelpdavo materialiai; 4. romėnų užkariautų tautų arba bendruomenių žmonės. Ankstyvojoje Respublikoje klientai taip pat rūpinosi savo patronais ir jų šeimomis ištikus nelaimei, padėdavo organizuoti savo patronų rinkimų kampanijas, Tautos susirinkimuose (*comitia*) balsuodavo už juos, verbuodavo šalininkus, prirėikus išpirkdavo iš karo nelaisvės, lydėdavo į forumą, kur jų patronai sakydavo kalbas.

Tačiau nemažai pareigų klientui turėjo ir patronas: įtakingas (nors ne visada labai turtingas) pilietis mažai galių turinčiam (nors ne visada neturtingam) klientui atstovavo teismuose, rūpinosi jo karjera, suteikdavo galimybę prasigyventi iš tiekimo ar finansinių paslaugų. Jaučiantys dėkingumą ar priklausomi asmenys turėdavo nerašytų asmeninių išpareigojimų. Paleistas į laisvę vergas (*libértus*) patronu laikė savo buvusį šeimininką, smulkus nuomininkas – stambaus ūkio valdytoją, teisme išteisintasis – savo advokatą, nugalėta tauta – tą Romos karvedį, kuris ją nugalėjo ir davė naujas gyvenimo taisykles. Miesto globėjas buvo vadinamas *patronus municipii* (*civitatis*). Jis padėdavo miestą išpuošti, gynė

piliečių interesus, rengė įvairias žaidynes. Imperijos pradžioje daugelio miestų patronais būdavo princepsai (*principes*), o Dominato metais provincijų interesus gindavo valstybės paskirti oficialūs asmenys – *patroni provinciarum*.

Šiek tiek kitokio lygmens *clientela* buvo tarp Respublikos epochos aristokratų. Dalykinė lygių asmenų tarpusavio pagalba vadinta *amicitia* (draugyste), bet esant tam tikrai nelygybei, įgaudavo klientelės bruožų. Būtent palaikydami tokius ryšius galingieji kontaktavo su rinkėjais. Nors aristokratai turėjo didžiulę galią, tačiau kiekvienas labai priklausė nuo balso teisę turinčių piliečių. Balsuojantis *plebs* (žemesnieji sluoksniai) matė, kad aristokratų klientiški santykiai dažnai susipina tose pačiose grandyse, tad galėjo savo simpatijas kaitalioti ir pasirinkti, už ką balsuos. Turėdamas galvoje būsimus rinkimus, dažnas aristokratas – pretendentas norom nenorom būdavo priverstas vaikščioti į forumą ir ten bandyti spręsti balsuotojų problemas. Tad galima daryti išvadą, kad ši klientelės – patronato rūšis buvo ypatinga Romos politinio gyvenimo forma, tiesa, tik Respublikos metais.

Ankstyvojoje Romos Respublikoje teisiškai menkai reguliuojami patronato – klientelės santykiai laikėsi visuomeninės opinijos galia. Tiesa, vienas XII lentelių įstatymas (VIII, 21), gindamas klientus, reikalavo, kad klientą apgavęs patronas būtų paskelbtas *sacer* (formulė *sacer esto* reiškė: tebūnie prakeiktas!). Lotyniškas būvardis *sacer*, *cra*, *crum* reiškė – šventas, paskirtas dievams, tačiau ir: prakeiktas, bjaurus, magiškas, paskirtas požeminiams dievams, pvz., epilepsija buvo vadinama *passio sacra*. Senovės romėnų nuomone, žmogus, kuriam pritaikoma religinė-teisinė formulė *sacer esto*, patenka į visišką požeminių dievų valdžią, t. y., palikdamas žemę, skiriasi su gyvenimu. Vėlesniais Respublikos metais *lex Acilia de repetundis* (149 m. pr. Kr. Acilijaus įstatymas dėl pareigūnų nusikaltimų) draudė teismų procesuose būti liudytojais ir teisėjais, jeigu kaltinamieji buvo giminaičiai, paveldėti klientai, patronai ar tos pačios kolegijos nariai.

Tačiau nepaisant tam tikro teisinio gynimo, vargu ar galima manyti, kad klientai laikytini tikrai laisvais piliečiais. Žmogus, už darbą gaunantis atlygį arba vienkio ar kitokio sąlygomis dirbantis svetimą žemę, nors teisiškai ir buvo lygus su tuo, kas jam tokią galimybę suteikdavo, visiškai laisvas būti negalėjo. Ta nevisiška laisvė kilo iš jau minėtos klientų pareigos visokiais būdais palaikyti savo patroną, o ypač balsuoti už jį Tautos susirinkime ar ginti ten jo interesus. Būtent tai iš klientų atimdavo laisvos valios galimybę ir priartindavo prie vergų statuso. Tačiau negalima tvirtinti, kad ir patronai lemtingais atvejais savo klientų atžvilgiu nepasielgdavo garbingai, kaip su sau lygiais. Ciceronas (Brut. 85–88) pasakoja, kaip 138 m. pr. Kr. du konsuliarai (buvę sulpicijai) ir puikūs oratoriai Gajus Lelijus ir Servijus Sulpicijus Galba teisme apgynė smulkios publikanų (valstybinių mokesčių rinkėjų, iš valstybės išpirkusių teisę rinkti mokesčius) kompanijos narius, apkaltintus žmogžudyste. Likus tik parai ligi teismo posėdžio, nemigęs visą naktį, Galba pasirašė ir pasakė tokią kalbą,

kad kiekvieną jos skyrių lydėjo griausmingi proceso dalyvių plojimai. Tokių pastangų šlovė paplisdavo tarp paprastų žmonių ir padėdavo gausinti klientų ar šiaip politiko gerbėjų būrį.

2. „NAUJOJI“ *CLIENTELA*

Tačiau beveik šventi, dažnai bičiuliški ir šeimyniški santykiai tarp klientų ir patronų Respublikos laikotarpio pradžioje ir jam baigiantis, o ypač Imperijos pradžioje, pasibaigus didiesiems užkariavimams, atsiradus gausybei vergų, pasikeitus socialinei bei politinei situacijai ir suirus senovinei moralei, pamažu išsigimė. Juvenalio (*Decimus Iunius Iuvenalis*) ir Marcialio (*Marcus Valerius Martialis*) laikų (I–II a.) Romos klientai – dažnai tik pataikūnų minia, iš patrono laukianti dovanų ar maisto davinio *sportula*, kurios net ir negaudavo, jei patronas būdavo išvykęs ar susirgdamas.

Šio meto *clientes* buvo arba į Romą atvykę ieškoti laimės jauni provincialai (pats Marcialis buvo kilęs iš Ispanijos ir Romon atvyko būdamas 25-erių metų), arba jokio amato neišmokę vietiniai Romos gyventojai, dažnai ir meno žmonės – poetai, muzikantai ir kiti. Kaip ir anksčiau, šie žmonės lydėdavo patroną į forumus, senato posėdžius ar kitur, tartum suteikdami savo globėjui didesnę autoritetą, pabrėždami jo įtakingumą.

Idomu, kad ši, naujoji, klientų karta šiek tiek priimena senovės Graikijos parasitus (*παρασιτοι* – prisiplakėliai, veltėdžiai). Šiuo žodžiu graikai iš pradžių vadino šventikų luomo žmones, mitusius iš šventyklų atsargų, o vėliau jis ėmė reikšti neišrankų žmogelį, kuris nesigėdijo valgyti prie svetimo stalo, kur į jį buvo žiūrima, nors ir atleidžiamai, bet su tam tikra panieka. Šitų parasitų atsiradimą, matyt, skatino ir graikų svetingumo paprotys, leidęs, einant į svečius pas garbingą draugą ar pažįstamą, kartu atsivesti ir nekviestą žmogų. Už tam tikras parasitų paslaugas jie būdavo vertinami ir netgi kai kada vadinami draugais. Štai Menandro (343–291 m. pr. Kr.) komedijoje „Bambeklis“ turtingas jaunikaitis Sostratas prašo, kad parasitas Chairėjas padėtų jam prisivilioti patikusią merginą (1-as veiksmas, 55–56 eil.):

Nes juk tu man esi ir draugas, ir veiklus tokiems daiktams.

(Vertė Antanas Dambrauskas)

Panašūs parasito ir jauno išsimylėjęlio santykiai vaizduojami ir Plauto komedijoje „Dvyniai“. Komedijos pradžioje parasitas, vardu Šepetys, save pristato šitaip:

Jaunimas Šepečiu mane yra praminęs
Dėl to, kad valgydamas stalą aš nušluostau...

Jei žmogų tu tikrai prisijaukinti nori,
Valgiu ir gėrimu supančiot jį turi...

(1-as veiksmas, 1–2, 11–13 eil.)

(Vertė Aleksys Churginas)

Ir štai, pamatęs šį parasitą Šepetį, garbusis jaunuolis sako: „O, būki sveikas, mano mielas ir brangus!“ (74 eil.).

Tačiau naujoviškieji romėnų klientai buvo daug masiškesnis ir sudėtingesnis reiškinys. Jie buvo iš įvairiausių socialinių sluoksnių, įvairiausio būdo ir išsilavinimo: netekę turtų, anksčiau buvę garsūs ir įtakingi pareigūnai, paleisti į laisvę vergai, šiaip sau nevykėliai ar tinginiai, niekinantys fizinį darbą „filosofai“. Apie juos medžiagos daugiausiai galime rasti Petronijaus „Satyrikonė“ (?–66 m. po Kr.), Juvenalio „Satyrose“ (60–140 m.) ir, žinoma, Marcialio „Epigramose“ (40–104 m.). Manoma, kad Marcialis pats klientavo, tačiau ar dėl pinigų, ar dėl pažinčių, ar dėl to, kad taptų visur žinomas, neaišku. Aišku tik viena, kad jis puikiai pažino to meto Romos gyvenimą. Kartais taikus, kartais paradoksalus, kartais piktas, bet visada žaibiškai kertantis sąmojis išgarsino poetą ir atvedė jo šlovę net iki mūsų dienų. Tad, remdamiesi Marcialio epigramomis, pažiūrėkime, kas gi buvo tie, kam reikėjo klientų patarnavimų. Štai vienoje epigrame (IV, 85) klientas sako patronui Pontikui:

*Nós bibimús vitró, tu múrra, Póntice. Quáre?
Pródat pėrspicuíus né duo vína calíx.*

Geriam iš stiklo taurės. Tu, Pontikai, iš purpurinės.
Stiklas – skaidrus, mat atskleist gāli, koks vynas taurėj!

(Versta iš lotynų kalbos straipsnio autorės)

Bendri pietūs romėnams buvo tiesiog viešas aktas, o pietauti vienam atrodė gėdinga, vos ne nelaimė. Patrono elgesys tų pietų metu kūrė turtingo ir įtakingo žmogaus įvaizdį, leidusį, nekreipiant dėmesio į senovinius papročius, neretai ir pažeminti prie jo stalo atsidūrusį neturtėlį klientą. Kąkadą patrono pietūs kartu su giminaičiais, draugais arba net atleistiniais tartum visus suburdavo ir garantuodavo savitarpio pagalbą giminei ir šeimynos kolektyvui. Pontikas irgi stengiasi atrodyti didelės šeimynos (*familia*) galva, tačiau naujųjų laikų patrono prestižas reikalauja, kad pats jis gertų geresnį vyną iš brangesnės taurės. Tad jo neskaidri taurė iš muros, labai brangaus mineralo, tartum slepia, kad ir vynas yra ne tos pačios kokybės, kaip svečių. Tai, kad puikuodamiesi brangiais senoviniais indais turtingieji rodė ir aukštą socialinį, turčinį bei kultūrinį savo statusą, rašo ir Juvenalis (I, 76):

*Críminibús debént hortós, praetória, ménsas,
Argentúum vetus ét stantém extra pócula cáprum.*

--- O namų ir sodų, stalų bei sidabro,
Taurių su ožio vaizdu nešvariais išigyjam būdais.

Panašius dalykus pastebi ir Marcialis:

*Ínmodicí tibi fláva tegúnt chryséndeta mǐlli:
Cóncolor ín nostrá, cámmare, lánce rubés.*

Guli auksuotoj lėkštėj geltonoj tavo stambios barvenos,

Manojo vėžio spalva, kaip ir indelio, rausva...

(II, 43)

Šio meto patronai ne tik puikuojasi brangiais indais, bet ir priėmimų metu valgo daug geresnį maistą negu čia pat sėdintys jo klientai. Štai Juvenalis (V, 149–153) piktinasi Vironu ir į jį panašiais (ilgesnių kaip dvi eilutės epigramų lotyniškas tekstas čia nerašomas):

Liepia Vironas ir sau, ir kitiems Vironams atnešti
Vaisių tokių, kad jau vien jų kvapas gali pasotint...
Duodavo tokius vaisius feakų ruduo amžinasis.

Tau pasitenkint reikės sukirmijusiu obuoliu šian-
dien.

Apie tą patį, tik dar aštriau, kalba Marcialis (I, 20):

Ar pašėlai? Prieš akis svečių minios atsisdėdęs,
Cecilianai, ryji viens baravyką ramiai!
Ko palinkėti šitam tavo pilvui ir šitokiai gerklei?
Klaudijaus grybą suryt tau kada nors aš linkiu!

Pastaba: Manoma, kad imperatorius Klaudijus buvo nunuodytas grybų patiekalu.

Romėnų, kaip ir graikų, dienos reglamentacija buvo gana griežta, pirmoji dienos dalis – pati svarbiausia ir aktyviausia. Į turtingo arba tik įtakingo žmogaus namus pirmasis ateidavo kirpėjas, tada prasidėdavo pirmieji pusryčiai, kurių metu pas šeimininką jo pasveikinti ir gauti pavedimų ateidavo šeimynos nariai ir vergai, po to vykdavo gana ilgas klientų priėmimas: vieniems duodami įpareigojimai, kitų išklausomi prašymai. Vėliau patronas, lydimas vergų ir būrio klientų, eidavo į forumą, o puikią atmintį turintis vergas *nomenclator* patyliukais šeimininkui sakydavo vardus sutiktų žmonių, su kuriais šis galbūt norėtų pasitarti ar užmegzti dalykinius ryšius.

Pats Marcialis tampa čia vieno, čia kito patrono klientu, anksti rytais vaikšto jų pasveikinti, rašo jiems pataikaujančias epigramas, prašinėja dovanų. Apgailestaudamas, kad Fabianas neatsižvelgia į tai, jog poetas – klientas tarnauja jam daug metų, ir vis tiek nepasigaili jo vargų, Marcialis (III, 36) skundžiasi:

Tai, kuo privalo tau įsiteikti naujas bičiulis,
Tu, Fabianai, liepi viską daryti ir man:
Kad susivėlęs rytais tavęs aš sveikint skubėčiau,
Kad per didžiausius purvus sliūkinčiau tau iš paskos.

Kai kada vargšas poetas jau nebetenka jėgų ir praranda bet kokį norą klientauti, ypač todėl, kad koks nors Skorpas (garsus cirko jojikas) už valandą pasirodymo gauna auksinių krūvą, o klientas – tik šimtą kvadrantų (kvadrantas – aso ketvirtadalis):

Ak, pagailėki, Roma! Jau pavargau vaikščiot
Ir sveikinti be galo. Kiek dar teks vargti
Tarp togas dėvinčių ir tarp kitos svitos,
Kai gaunu tik švininių šimtą per dieną,
Nors Skorpui, nugalėjus, valanda duoda
Penkiolika maišų su blizgančiu auksu!

(X, 74, 1-6)

Apie patronų patyčias skaitome 12-oje III knygos epigrame:

Iškvėpinai, pripažįstu, vakar puikiai
Savo svečius, bet pavalgyt nedavei nieko.
Na ir kvailystė: badaut, tačiau kvepėti!
Kas – nevalgęs, tačiau kvapnus, Fabulai,
Tas panašus į lavoną man atrodo.

O štai dar vienas būdas pakankinti vargšus klientus:

Anijus turi gal tris šimtus staliukų,
Betgi maistą namuos – vergai nešioja:
Lėkštės laksto visur, padėklai skraido...
Tokios vaišės galbūt kam nors malonios,
Man gi tie lakstantys pietūs nepatinka!

Ir klientai, ir patronai vieni iš kitų laukdavo dovanų ar vaišių už konkrečias paslaugas, o būdų tam pasiekti buvo įvairiausių. Štai keletas iš jų:

1. Tai, kad šaukia minia toguota „Pomponijau, bravo!“,

Rodo, kad tavo puota kalba gerai, o ne tu!

(VI, 48)

Pastaba: Pomponijus forume sako rinkimų kalbą, o jo klientai, apsirengę togomis, jį visokeriopai palaiko.

2. Trim šimtais eilučių giri, Sabelai,
Pirtį Pontiko, pas kurį pietauji.
Ne pirtis tau svarbu, o vaišių stalas!

(IX, 19)

Pastaba: Poetas Sabelas rašo eilėraščius, kuriuose gausu pagyrimų Pontiko pirties malonumams.

3. Dėšimtįkárt ir daugiau sergi, Polichármai.
Šioji bėda ne tau, mums, Policharmai, baisi!
Vos tik atsikeli tu, tuojau dovanų reikalauji:
Gėdą turėk ir apsirk kartą visiems laikams!

Kaip jau buvo minėta, patronas nebūtinai būdavo turtingesnis už klientą, todėl neretai pasitaikydavo, kad tas pats asmuo vienąkart tapdavo patronu, o kitąkart – klientu, arba tas, kuris galėjo būti patronas vieniems, kitose situacijose pats būdavo klientas:

Noriu pietaut pas tave aš, Máksimai, gėda, bet noriu!

Nori ir tu, tik – kitur. Taigi – vienodi abu!
Rytą pasveikint tavęs aš einu, o tu – jau išėjęs,
Sako, anksčiau už mane. Taigi – vienodi abu!
Svitoje tavo einu, tarytum karaliaus didingo,
Kito svitoje – tu. Taigi – vienodi mes vėl!
Šitaip vergauti gana. Pas vergą vergu nebebūsiu.
Koks tu karalius, jei pats savo karalių turi!

(II, 18)

Marcialio epigramose gausu pavyzdžių, kokios buvo materialaus atpildo sumos. Dažniausiai priėmimų metu patronai klientams duodavo sportulas (*sportula*), t. y. krepšelį su maisto daviniais arba pinigais, paprastai 10 sestercijų. Tą krepšelį patronai, nesant pietų metu kliento, jam nusiųsdavo namo. Apie sportulą rašė ne tik Marcialis, bet ir Juvenalis, Svetonijus, kai kurie kiti antikos autoriai. Sportulos menkumas žemino klientus:

Jeigu pietauti kvieti, o ne išmalda – sportulą duodi,
Tai kodėl ne tą pat gaunu aš valgyt, ką tu?
Austrių skanauji, kurios ežere Lukrino išaugo,
Aš – kiaukutus čiulpiu, lūpas sužeisdamas sau...

(III, 60)

Tiesa, sportulos galėjo būti nevienodo dydžio. Štai kaip siūloma pasinaudoti pigesnės pirties paslaugomis:

Jei nesugundė sportula didesnė
Turtingųjų žmonių tavęs, Matonai,
Šimtą kartų už ją pas mane išsipraustum!

(VIII, 42)

Pastaba: Sportula – 100 kvadrantų, o nusiprausti pirtyje kainavo 1 kvadrantą.

Klientai įvairiausiai būdais išigudrindavo gauti net po kelias sportulas:

Naktį, prieš mirdamas, tu gavai savo sportulą, Kanai.

Rodos, nuo to ir mirei, kad tiktai vieną gavai.

(II, 80)

Imperatorius Titas Flavijus Domicianas (valdė 81–96 m.) sportulą uždraudė savo ediktu, taip daugeliui klientų dar pablogindamas padėtį:

Sportulų jau nebėra. Tik pietauti nemokamai gauni.
Ką gi tu Romoj, sakyk, Gargilianai, veiki?
Togą iš kur tu gavai, kuo moki už tamsią kambarą,
Kurgi kvadrantą imi? Ką tu Chionei neši?
Nors, kaip sakei, gyveni apskaičiavęs viską su protu,

Betgi be proto darai, jeigu toliau gyveni!

(III, 39)

Išgirdęs apie tai, kad sportulos panaikintos, jau būdamas netoli Romos, prie Mulvijaus tilto, vargšelis provincialas nusiminęs grįžta atgal į tėvynę:

Išalkęs Tukcijus į Romą leidosi,
Išvykęs iš Ispanijos.
Bet vos išgirdo gandą apie sportulas,
Nuo tilto grįžo Mulvijaus.

(III, 14)

Žinoma, be sportulų, klientai iš patronų gaudavo ir kitų materialių vertybių:

– „Ko apsiaustas toksai apšiuręs?“ – klausia.
– „Blogas poetas esu, matyt!“ – atrėžiu.
Kad su manim, poetu, nebūtų šito,
Rufai, atsiųski tu man gerų lacernų!

(VI, 82)

Pastaba: Lacerna – kelionės apsiaustas.

O štai poetas, gavęs dovanų iš Lupo vilą netoli Romos, piktinasi, kad ta vila juokingai mažytė:

Dovanojai prie Romos, Lupai, vilą,
Bet vila dar didesnė – ant palangės.
Ir vadinti vila gali tu šitai?!
Ne giria ten Dianos, o – rūtelė,
Ją uždengti galės cikados sparnas,
Skruzdėlė ją suės per vieną dieną.

(XI, 18)

Clientela, dalykinė draugystė, reikėsi ir tuo, kad klientai nebūtinai kas rytą turėdavo lakstyti sveikinti patrono. Kai kada už seniau atliktas paslaugas klientai tikėdavosi pasiskolinti pinigų:

Niekam iš mano draugų, sakai, nemanai nusileisti,
Krispai. Bet ką tu darai, kad patikėčiau aš tuo?

Man tūkstantėlių penkių nepaskolinai, nors nebetilpo

Tavo dėželėn sunkion daug sukištų pinigų!

Nieks nerodo, kad tu – mano draugas! Tik vienas dalykas:

Mano akivaizdoj tu orą laisvai gadini.

Klientų charakterį formavo kelios aplinkybės. Būtinybė pataikauti patronui, dažnai sunki materialinė padėtis, turtingųjų panieka skatino jų pavydą netgi libertinams, t. y. paleistiems į laisvę vergams, kurie jau nebeturėdavo, skirtingai nei libertai (*liberti*), ryšių su buvusiais savo šeimnininkais ir savarankiškai kurdavo savo gerovę (libertų ryšius su buvusiais šeimnininkais reguliavo iš patronato kilusios šeimės ir turto teisių visuma: *bona*, *obsequium* ir *operae*, pvz., mirus bevaikiam libertui, jo turta (*bona*) galėjo paveldėti ne tik pats patronas, bet ir jo descendantai; *obsequium* suponavo liberto, tartum sūnaus tėvui, pagarbą patronui, taip pat galimybę pačiam bylinėtis tik su magistrato leidimu; *operae* reiškę piniginių, ūkinio pobūdžio patarnavimus, kurių atlikimo patronas dažnai reikalavdavo oficialiai suformuluotame susitarime ir taip gaudavo pagrindą pateikti ieškinį dėl jo nevykdymo (*iudicium operarum*). Libertinai tapdavo amatininkais, užsiimdavo prekyba, išpirdavo iš valstybės mokesčių rinkimo teisę ir, publikanų darbą dirbdami, pakankamai praturtėdavo. Tokie buvę vergai dažnai būdavo energingi, aktyvūs, sumanūs. Daug tokių atleistinių buvo kilę iš Graikijos ar Rytų kraštų. Juvenalio herojus Umbricijus (1-oji satyra) su didžiule panieka žiūri į tas, jo nuomone, „achajų padugnes“ ir, nepajėgdamas su jais konkuruoti, net išvyksta iš Romos (22–36 eil.).

Klientais tapusiems laisviesiems piliečiams panieka atleistiniui buvo, matyt, vienintelis balzamas, pagydydavęs žaizdas, kurios buvo atsivėrusios dėl baisaus pavydo savo rankomis ir apsukrumu sėkmę susikūrusiems buvusiems vergams. Juk kaip dažnai kilmingas Romulo palikuonis suplyšusiais batais ir šiaip taip sulopyta toga brisdavo tamsoje, per lietu ir darganą, iš vieno miesto galo į kitą, skubėdamas anksti ryte pasveikinti savo patroną (o dar geriau – kelis) ir gauti taip trokštamą sportulą! Tai kėlė tikrą neapykantą tokiems praturtėjusiems libertinams, koks pavaizduotas Petronijaus romane „Satyrikonas“. Tokių pasipūtėlių atleistinių, kurie vaizduojasi esą labai svarbūs ir gerbtini, matė ir Marcialis:

Savo gimtadieniui tu senatą kvieti, Diodorai,
Ir prie tavo stalų „raiteliai“ vos ne visi.

Tu dovanoji visiems po sesterčių trisdešimt dosniai.

Bet, kad kilmingas esi, niekas nemanoma vis tiek!

(X, 27)

Kai kada klientai nenorėdavo labai žemintis, tačiau kartą pamokyti, jau nebedrįsdavo elgtis kaip laisvi žmonės:

Rytą pasveikinau aš tave tik vardu, užsimiršęs,
Nepavadinęs tavęs, Cecilianai, ponu.

Kiek man kainavo toksai užmaršumas, nori paklausti?

Šimto kvadrantų, deja, aš netekau per jį!

(VI, 88)

O štai kokį pažeminimą klientas turi iškęsti pas Pontilianą:

Kai meluoji – tikiu. Giriu, kai niekus skaitai man.

Vos uždainuoji – ir aš! Gerti imi – aš geriu.

Perdi – aš negirdžiu, jei šaškėm loši – pasiduodu.

Vieną dalyką darai tu be manęs – tyliu.

Nieko, Pontilianai, man už tai tu neduodi.

„Gausi po mano mirties!“ – Nieko nereikia! Numirk!

(XI, 40)

Tačiau, matyt, nemažai būdavo ir jau iš prigimties netobulų klientų. Štai Marcialis pataria vienam iš tų, kurie lankosi priėmimuose pas patronus, neužmiršti, kad tarp bendro likimo žmonių gali pasitaikyti visokių:

Jei pietausit kartu, akylas būt neužmirški:

Nors vienaakis, bet dviem mato! Tik progos sulauks, –

Šaukštus praranda tarnai ir dingsta taurės bematant,
Daug jo užantų šiltam ir servetėlių yra...

Jei nepavyksta pavogt jam nieko, – nuosavą vergą
Moka apeit ir iš jo pavagia savo batus!

(VIII, 59)

Kai kurių patronų dovanos neretai būdavo ir prageriamos:

Milijoną, patrono dovanotą,

Visą, Maksimai, išlakė Siriskas

Karčemėlėse, kur susėdę geria

Prie pirčių keturių. Visus išleido!

Tai gerklė! Milijoną ji prarijo.

Tuo didesnė, kad – net neatsigulus!

(IV, 70)

Pastaba: Prie kai kurių pirčių buvo daug karčemų, kur varguoliai valgydavo ir gerdavo ne prigulę, kaip buvo įprasta, o sėdėdami ant suolų.

Tačiau, nepaisant visko – įžeidinėjimų, skurdo ir nuovargio, klientai neretai išsaugodavo šiek tiek savigarbos, likdavo optimistiški, sąmojingi ir išradingi:

Sėdžiu be aso namie. Pasiliko man, Regulai, viėna:
Dovanas tavo parduot! Ar nenupirktum tu jų?

(VIII, 16)

IŠVADOS

Taigi, apžvelgus įvairaus laikotarpio Romos klientų ir patronų statuso ypatybes bei pokyčius, galima būtų padaryti šias išvadas:

1. Lotyniškų žodžių *cliens* ir *patronus* (kaip ir daugelio kitų) socialinis bei teisinis turinys buvo kitoks negu yra mūsų laikais.

2. *Clientela*, kaip socialinis bei politinis reiškiny, buvo specifinė įvairių Romos visuomenės sluoksnių

privačios, teisinės ir politinės tarpusavio pagalbos forma.

3. Ankstyvojoje Romos Respublikoje klientų santykius su patronais iš dalies reguliavo teisė (XII lentelių įstatymai, *ius patronatus*), patronus bei jų descendentes susiedama *quasi* šeimos ryšiais.

4. Respublikos pabaigoje ir Imperijos pradžioje klientų bei patronų santykiai, ypač miestuose, iš esmės pasikeitė: neliko tam tikro teisinio-religinio reguliavimo, tauraus šeiminio, draugiško ryšio ir atsakomybės. Tiesa, to negalima absoliutiškai, ypač kalbant apie kaimiškas bendruomenes.

5. „Naujovėškieji“ klientai su patronais palaikė įvairiausio pobūdžio ryšius, jų elgesys dažnai buvo neataurus, charakteriai nepaprastai įvairūs.

6. Vėlyvoji *clientela*, ypač Romos mieste, rodė bendrą visuomenės moralės nuosmukį ir vergovę paremtų socialinių ryšių nykimo grimasas.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. Antikinės komedijos. – Vilnius: Vaga, 1989.
2. Ciceronas. M. Tullii Ciceronis Opera rhetorica. Vol. II. Lipsiae. – 1912.
3. Dessau H. Inscriptiones latinae selectae. – Dublin: Weidmann, 1974, cituota pagal knygą: Фёдорова Е. Латинские надписи. – Москва, 1976.
4. Deutsches universal Wörterbuch. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich, 1989.
5. Juvenalis. D. Iunii Iuvenalis satirarum libri. – Lipsiae, 1471.
6. Marcialis. M. Valerii Martialis epigrammaton libri. – Lipsiae, 1531.
7. Petronijus. Satyrikonas. – Vilnius: Vaga, 1984.
8. Svetonijus. C. Suetoni Tranquilli praeter Caesarum libros reliquiae. – Leipzig, 1972.
9. Wesel U. Geschichte des Rechts. – München, 2001.
10. Бартошек М. Римское право. – Москва, 1989.

CLIENTELA: THE EVOLUTION OF THE WORD AND PHENOMENON

Aleksandra Teresė Veličkienė*

Mykolas Romeris University

Summary

Quite a few Latin words – modern legal and political terms – in ancient Rome did not use to mean what they mean at present. Throughout many centuries their meanings changed and new niches of their usage emerged. *Clientes* and *patronus* (*client* and *patron*) happen to be among the most interesting words from this point of view. In the early Republic of Rome they used to be the concepts which embodied noble, almost sacred family relations. Those relations were legally, though not universally, regulated and provided the grounds for social, political and private mutual assistance. Yet, at the end the Republic and during the early Empire, especially in towns and Rome itself, *clientes* frequently used to become a miserable,

humiliated and ridiculed person but personally a free man. Naturally, at that time clients and patrons were bound by certain obligations, but the Roman poet Martial who used to be a client himself noticed that a new generation of clients frequently used to be merely a crowd of sycophants which would clap their hands for their patron in a forum, patiently listen to the readings of his worthless verses or wait for his presents and *sportula* (a handout of food or a little money). Such a phenomenon could have appeared due to the fact that during that period (the first and second centuries) in Rome considerable wealth was accumulated in the hands of the few, the morals deteriorated, numerous slaves were acquired during wars. The slaves used to do all the dirty jobs while the free citizens found it disgraceful to be engaged in trade, to work in small workshops of goldsmiths or launderers as well as to clean the streets of the town. These spheres were resolutely and willingly occupied by former slaves – libertines, who frequently used to make a career and become rich while the free citizens, frequently former high officials, having become impoverished for certain reasons, used to listen humbly to the offences of insolent patrons and to hurry through the rain and mud of an early morning to greet their “lord”.

The objective of this paper is to draw attention of those who are interested in law and politics to the fact that a considerable number of the words-terms of those spheres which are of Latin origin throughout centuries began to mean not the same they used to mean in ancient Rome when Latin used to be the colloquial language of the Roman people. This information could deepen the knowledge of the sciences mentioned above, to define the exact boundaries of the usage of those terms or to encourage the need for linguistic-sociological research.

Keywords: dictator, imperator, provocatio, parasitoid, cliens, patronus, sportula.

* Mykolas Romeris University, Faculty of Public Administration, Department of Language Culture, Assoc. Prof. Dr.